

A hidegháború és szakaszai; a hidegháború időszakának fegyveres konfliktusai II.

Az első kooperatív konfrontáció évei (1962-1969)

A karibi válság nyomán tudatosult a szuperhatalmak vezetőiben csak igazán a **nukleáris patthelyzet**, amit *Hruscsov* még 1959-ben, Camp Davidben fogalmazott meg: „*aki ezt a fegyvert elsőként beveti, az másodikként hal meg*”. A kubai események rámutattak, **nem szabad az ellenfelet olyan helyzet elé állítani, amelyben csak a totális háború vagy a totális kapituláció között választhat, a nagyobb presztízsveszteség nélküli visszavonulás lehetőségét nyitva kell hagyni a konfliktusok eszkalálódásának elkerülése érdekében.** Eljutottak arra a felismerésre továbbá, hogy a világpolitikai stabilitás alapfeltétele egymás létfontosságú, európai érdekszférájának a tiszteletben tartása. Ennélfogva a nagyhatalmi terjeszkedés, és az ebből fakadó „helyettesítő háborúk” színtere egyre inkább a „harmadik világ” lett. A gyarmatbirodalmak széthullása eredményeképpen független államok sora keletkezett a régióban, és megkezdődött a szuperhatalmi versengés a szuperhatalmak között ezen országok feletti befolyás megszerzése érdekében.¹

A kubai rakétaválság egyik tanulsága az volt, hogy a konfliktus kapcsán kis híján lehetetlenné vált az események feletti politikai kontroll fenntartása, ami majdnem beláthatatlan következményekkel bírt (atomháború). A hasonló helyzetek elkerülése érdekében jött létre a Kreml és a Fehér Ház közötti közvetlen táviró- és telefonösszeköttetés, a „**forró drót**”.

1963. augusztus 5-én a Szovjetunió, az USA és a Nagy-Britannia aláírták Moszkvában az **atomcsend egyezményt**, amely csak a földalatti nukleáris robbantásokat engedélyezte.

A békés egymás mellett élés útját kitaposó *Kennedy* és *Hruscsov* számottevő belső ellenállással kellett, hogy szembe nézzen, és mindketten - bár más kimenettel - lényegében politikai áldozattá válnak az 1960-as években. *Kennedyt* 1963. november 22-én máig tisztázatlan körülmények között agyonlőtte *Lee Harvey Oswald*. A merényletet megelőzően heves támadások és kritikák érték az amerikai jobboldal és kubai emigránsok részéről, akik szerint hagyta, hogy Kuba vörös szigetté változzon. *Hruscsov* pedig annak az 1964. októberi „palotapuccsnak” lett az áldozata és szorul ki a hatalomból, amelyet *Leonyid Brezsnyev* vezetésével szovjet pártvezetők egy csoportja indított ellene, szemére vetve a kubai fiaskót, a Kínával elmérgesedett viszonyt, valamint a gazdaság áthangolására tett kísérletet.

A szovjet-kínai kapcsolatok alakulása: Hruscsov 1956. február 14-i, az SZKP XX. kongresszusán elmondott elhíresült beszédében elítélte a sztálini időszakot és a személyi kultuszt, majd 1961-ben eltávolították Sztálin szarkofágját a Lenin-mauzóleumból is. A desztalinizáció azonban sem Kínában, sem a szintén erősen sztálinista Albániában elfogadhatatlannak tartották. A Szovjetunió megtagadta az atomkutatói eredményei átadását Kínának, továbbá leállította a gazdasági segélyprogramjait. A '60-as években gyakoriak voltak a két ország közötti határincidensek is, mivel a cári korszak egyenlőtlen

¹ Herber Attila-Martos Ida-Moss László-Tisza László: Történelem 1914-től 1990-ig Reáltanoda Alapítvány 1998. 239.o.

szerződéseire hivatkozva 1,5 millió négyzetkilométernyi területet követelt a Szovjetuniótól. **1964-ben Kína önerejéből robbantotta fel első atombombáját**, és lépett be az atomhatalmak klubjába.

Az enyhüléshez vezető átmeneti időszakot a csehszlovák reformtörekvések, **azaz a prágai tavasz katonai erővel történő letörése árnyékolta be 1968. augusztus 20-án**, amikor a Varsói Szerződés csapatai bevonultak Csehszlovákiába. **A csehszlovákiai események kapcsán született a Brezsnyev-doktrína**, amelynek értelmében, **ha a szocialista tábor valamelyik országában veszély fenyegeti a szocialista rendszert, az nem tekinthető az adott ország belügyének, hanem a „szocialista tábor” problémájaként kezelendő. Következésképpen a többi szocialista országnak – a veszélyeztetett rendszer megsegítése érdekében – közösen is joga van beavatkozni és a rendet helyreállítani.**

Az enyhülés, a *détente* korszaka (1969-1975)

1969 őszétől a hidegháborús szembenállás enyhülését jelző események sora kezdődött a nemzetközi politikában. Az első ilyen a német kérdéshez kapcsolódott. **Az NSZK új, szociáldemokrata kancellárja, Willy Brandt új keleti politikát („neue Ostpolitik”) hirdetett, amely a két német állam közötti kapcsolatok normalizálást és ezen keresztül az NSZK és a szovjet tömb országai közötti viszony rendezett mederbe terelését is célozta.** Brandt kezdeményezése pozitív fogadtatásban részesült az NDK-ban, 1969. október 7-én, az NDK megalapításának 30. évfordulójának alkalmából tartott ünnepi beszédében **Walter Ulbricht** keletnémet vezető az NSZK-t illetően „a békés együttélés és szomszédság” politikája mellett foglalt állást.²

1969 novemberében kezdődtek a stratégiai támadófegyverek korlátozásáról szóló tárgyalások (Strategic Arms Limitation Talks-SALT) az USA és a Szovjetunió között, amelyek több évig tartottak és végül 1972 májusában elvezettek a SALT I. szerződés aláírásához, amikor Nixon Moszkvába látogatott. **A szerződés értelmében a stratégiai-hadászati triád: az interkontinentális rakéták, a nagy hatótávolságú bombázó repülőgépek és a tengeralattjárókon elhelyezett ballisztikus atomrakéták mennyiségének öt évre szóló kölcsönös befagyasztásában és a rakétaelhárító rendszerek (Anti-Ballistic Missile) kiépítéséről való korlátlan időtartamra történő lemondásában állapodtak be.**³

A szovjet enyhülési szándékot alapvetően két körülmény motiválta. Egyrészt az a gazdasági megfontolás, miszerint az életszínvonal-növeléshez nyugati tőkeforrások és technológia kellett, így a kelet-nyugati gazdasági kapcsolatok egyre bővültek, a vasfüggöny ebből a szempontból egyre átjárhatóbbá vált. Másrészt a szovjet-kínai ellenségeskedés arra kényszerítette Moszkvát, hogy rendezze a Nyugattal fennálló kapcsolatait, nehogy harapófogóba kerüljön.

Az USA enyhülési szándéka mögött is több felismerés állt. Egyrészt, hogy hozzávetőleges katonai egyensúly jött létre a két szuperhatalom között. Másrészt habár az USA és a Szovjetunió katonai értelemben toronymagasan a többi állam előtt jár, más - főleg gazdasági-viszonylatban a világ egyre inkább többpólusúvá kezd válni (lásd Japánt, az EGK-t, majd Kínát). Harmadszor, a kínai-szovjet feszültegek lehetővé tették Washington számára, hogy a

² Fischer Ferenc: A kétpólusú világ 1945-1989 Dialóg Campus Budapest-Pécs, 257.o.

³ Uo. 273-274.o.

két kommunista nagyhatalom, Kína és a Szovjetunió közé ékelődjön. **Henry Kissinger** amerikai külügyminiszter visszanyúlt a hatalmi egyensúly 19. századi amerikai értelmezéséhez, miszerint „Nincsenek állandó ellenfeleink, csak állandó érdekeink”, azaz a merev bipoláris szembenállás helyett egy először Kínával kiegészült tripoláris, majd ezt követően egy multipoláris nemzetközi rendszer kiépítése a cél. Amerikai kezdeményezésre az amerikai -kínai kapcsolatokban fordulat következett be az 1970-es évek elejétől: az USA feloldotta a Peking elleni kereskedelmi embargót, 1971-ben az amerikai asztalitenisz-csapat Kínában járt, és fogadta őket a kínai miniszterelnök is („pinpong diplomácia”), 1972-ben Nixon Kínába látogat, ahol Mao Ce-tunggal a sanghaji nyilatkozatban lefektették a kapcsolatok békés alapelveit.⁴

Az enyhülés jele volt a harmadik világban a vietnámi háború lezárása az Amerikai Egyesült Államok részéről.

A vietnámi háború: az első indokínai háború (1946-1954) eredményeképpen Vietnámot a 17. szélességi körnél ideiglenesen kettéválasztották, északon a kommunista Ho Si Minh vezette Vietnámi Demokratikus Köztársaságra, míg délen a Ngo Dinh Diem vezette Vietnámi Köztársaságra. 1956-ban az egész országra kiterjedő választásokat kellett volna tartani, amit viszont Diem elodázott, és a dél felszabadítására létrejött Vietkong pedig megtámadta a déli, Vietnámi Köztársaságot, kitört a második indokínai háború. **Az USA 1964-ben avatkozott be a konfliktusba a déliek oldalán, azonban a csúcstechnológiával rendelkező amerikai haderő nem bírta a gerillataktikát folytató Vietkonnal.** A kíméletlen napalmbombázások, a mintegy 50 ezer amerikai halott nemcsak az amerikai, de nemzetközi közvéleményt is a vietnámi háború ellen fordította. **Az áldozatok idővel egyre értelmetlenebbnek tűntek, ráadásul a hatalmas kiadások deficitessé tették a külkereskedelmet, kialakult a „Vietnám-szindróma”.** Mindezek arra kényszerítették az USA-t, hogy **1973-ban fegyverszünetet kössenek Észak-Vietnámmal.** Két éven belül a magára maradt dél-vietnámi rezsim összeomlott, az északiak 1975-ben elfoglalták Saigont.

Moszkva 1969-től tető alá akart hozni egy nemzetközi együttműködési konferenciát⁵, amit végül a semleges Finnország fővárosában rendeztek meg. **Az 1975. július 30-án kezdődő Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezleten (EBEÉ) végül 35 ország – a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Kanada, valamint Andorrát és Albániát kivéve valamennyi európai állam – vezetői jelentek meg, akik a háromnapos tárgyalásokat követően, 1975. augusztus 1-jén közös Záróokmányt adtak ki.** A záró dokumentumban foglalt köteleességvállalások **a hidegháborúban szemben álló világrészek kapcsolatainak javítását, és a résztvevő államok együttműködését próbálták elősegíteni.**

A tárgyalások és a Záróokmány alapelvei, megállapításai is három témakörre („kosárra”) oszthatók: az európai biztonság, a tudományos és gazdasági együttműködés, valamint az emberi jogok. A záróokmány **tíz alapelvet** fogalmazott meg:

1. Szuverén egyenlőség, a szuverenitásban foglalt jogok tiszteletben tartása;
2. Tartózkodás az erőszaktól, valamint az azzal való fenyegetéstől;
3. A határok sérthetlensége;

⁴ Herber Attila-Martos Ida-Moss László-Tisza László: Történelem 1914-től 1990-ig Reáltanoda Alapítvány 1998. 304-305.o.

⁵ A Szovjetunió 1969-ben hozta nyilvánosságra a Varsói Szerződés országainak felhívását egy összeurópai biztonsági értekezlet megtartására.

4. Az államok területi integritása;
5. A viták békés rendezése;
6. A belügyekbe való be nem avatkozás;
7. Az emberi jogok és az alapvető szabadságok tiszteletben tartása, beleértve a gondolat, a vallás és lelkiismereti szabadságot;
8. A népek egyenjogúsága és önrendelkezési joga;
9. Az államok közötti együttműködés;
10. A nemzetközi jogi kötelezettségek jóhiszemű teljesítése.⁶

Mindazonáltal a Helsinkiben aláírt Záróokmány nem bírt kötelező érvénnyel, így az ottani célkitűzések a mindenkori amerikai-szovjet viszony függvényében váltak valóra és a két szuperhatalom az eltérő „kosarakra” helyezte a hangsúlyt: az USA az emberi jogokra, a Szovjetunió pedig a tudományos és gazdasági együttműködésre. Az 1975 nyarán tartott csúcstalálkozó jelentőségét ugyanakkor mégsem szabad alábecsülnünk, ugyanis Reagan amerikai elnök és Mihail Gorbacsov szovjet vezető hatalomra jutása után az EBEÉ és a Helsinkiben aláírt Záróokmány képezte a két politikus tárgyalásainak, a hatalmi pólusok későbbi közeledésének alapját. **Az EBEÉ-csúcstalálkozó nyomán létrejött Helsinki Bizottságoknak az elmúlt három és fél évtizedben kiemelt szerepük volt az emberi jogok tiszteletben tartásáért vívott küzdelemben, a konferenciák nyomán pedig 1992-ben létrejött az Európai Biztonsági és Együttműködési szervezet, az EBESZ.**⁷

A második kooperatív konfrontáció időszaka (1975-1979)

Az 1973-as első és 1979-es második olajválság és olajárrobbanás rendkívül megrázta a nyugati tömb országainak gazdaságát, hiszen erőteljesen olajimportra szorultak. Az olajárak robbanásszerű emelkedése általában inflációt és munkanélküliséget eredményezett, véget ért az a töretlen gazdasági fejlődés, ami a II. világháború vége óta tartott.

Nem sokkal a Helsink-i Záróokmány aláírását követően ismét elkezdtek a szuperhatalmak közötti viszony feszültté válni, **a Szovjetunió igyekezett teret nyerni a harmadik világ országaiban**, amelyek száma a portugál gyarmatbirodalom felbomlása eredményeképpen tovább nőtt. Szovjet „segítségnyújtásra” került sor például Angolában, ahol a portugálok távozása után belső hatalmi harc kezdődött, ahol a Szovjetunió tanácsadókkal és fegyverekkel, Kuba pedig „önkéntesekkel” támogatta a nemzeti felszabadító mozgalmat. **A szovjetek afrikai terjeszkedését fémjelezték a Mozambikkal, Etiópiával és Bissau-Guineával kötött megállapodások is.**

Szintén aggasztóan hatott a nyugati országokra, hogy Moszkva a maga javára akarta **billenteni a nukleáris és katonai egyensúlyt az interkontinentális rakéták és a nagy hatótávolságú bombázók gyors fejlesztésével, valamint a Gorskov tengernagy által szorgalmazott nagyarányú flottafejlesztéssel**, amely utóbbi eredményeképpen a Szovjetunió is kijuthatott a világtengerekre.

⁶ Az EBESZ története <http://vienna.io.gov.hu/ebes-z-tortenete>

⁷ Tarján M. Tamás: 1975. július 30. | Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet megnyitása http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1975_julius_30_az_europai_biztonsagi_es_egyuttmukodesi_ertekezlet_megnyitasa/ (2020.09.18.)

A kis hidegháború évei (1979-1985)

A Szovjetunió 1979. decemberi afganisztáni katonai beavatkozását már egyértelműen komoly veszélyként értelmezték nyugaton, amelyet a kis hidegháború nyitó eseményeként is értékel a történészek jelentős része. A Szovjetunióban kiképzett katonatisztek 1978-as hatalomátvétele után polgárháború bontakozott ki Afganisztánban, ebbe avatkozott be a Szovjetunió. Az ország nagyvárosainak, stratégiai pontjainak elfoglalása gyorsan ment végbe, 1980 elején már több mint 100 ezer szovjet katona állomásozott az országban, amelyet már a cári időkben is az orosz birodalom déli határának szántak. Az eredetileg néhány hónaposra tervezett beavatkozásból egy 9 éves háború lett.⁸

Az intervenció lényegében a Brezsnyev-doktrína ázsiai alkalmazását jelentette, azzal a számottevő különbséggel, hogy míg a Vörös Hadsereg 1953-as berlini, 1956-os Budapesti és 1968-as prágai beavatkozások a II. világháború utáni, a nyugat hallgatólagosan elismert szovjet érdekszférán belül történtek, és az ezekben az országokban működő kommunista erők kérték is a Szovjetunió segítségét a rend helyreállításához, addig Afganisztán esetében egyik körülményről sem beszélhetünk. Ennek megfelelően a Nyugat is eltérően reagált a szovjet agresszióra.⁹

A nyugati válaszreakciók:

-1979. december 12-én született meg a NATO kettős határozata 572 Pershing-II., illetve cirkáló típusú rakétát telepítenek Nyugata-Európába. A rakéták telepítését majd 1983-ban kezdik meg Nagy-Britanniában, az NSZK-ban és Olaszországban.

- 1980. január a Carter-doktrína meghirdetése, amely világossá tette, hogy az Egyesült Államok akár katonai erővel is hajlandó megvédeni érdekeit a közel-keleti régióban.

- az Egyesült Államok szenátusa levette napirendjéről a SALT-II. megállapodás ratifikációját.

-Carter-elnök bejelenti az 1980-as moszkvai olimpiai játékok bojkottját.

1980-ban a republikánus **Ronald Reagan** elnöki székbe kerülésekor az alábbi megállapítások születtek a nemzetközi politika akkori állásával kapcsolatosan: Moszkva szerepe és befolyása nőtt az elmúlt években, míg az USA vesztett pozíciójából. Ugyanakkor Moszkva gazdaságilag kifulladásban volt, teljesítőképessége határára érkezett, hosszú távon nem lesz képes tartani a fegyverkezési versenyt az USA-val. Az elemzés alapján kettős célt tűzött ki a Reagan-adminisztráció: **1. visszaszerezni az USA vezető szerepét a nyugati tömbben; 2. erőpolitikával megállítani a szovjet expanziós törekvéseket.** E kettős cél elérése érdekében óriási katonai költségvetést fogadtak el, vállalva a jelentős költségvetési hiányt is. **1983-ban bejelentették a „csillagháborús tervet” (Stratégiai Védelmi Kezdeményezés-SDI), amely egy esetleges szovjet rakétatámadás esetére ígért védelmet egy a világűrbe kiépített űrpajzs révén.** Az űrfegyverkezés mellett flottatámaszpont épült az Indiai-óceánon, gyorsreagálású

⁸ Fischer Ferenc: A kétpólusú világ 1945-1989 Dialóg Campus Budapest-Pécs, 307.o.

⁹ Békés Csaba: A szovjet blokk és a hidegháború, 1945-1991 Rubicon 2019/2-3 39.o.

hadtestet állítottak fel, támaszpontok épültek Egyiptomban, Ománban, Szomáliában és Kenyában. Ismét szigorodtak a COCOM-listák.¹⁰

A **COCOM-lista** egy, a keleti blokk országait sújtó, multilaterális kereskedelmi embargó volt. A lista az embargót koordináló 1947-ben alapított bizottság, a Coordinating Committee for Multilateral Export Controls első két szavának rövidítéséből kapta nevét. A listán szereplő – jellemzően csúcstechnológiai – termékeket tilos volt az embargó alatt álló országokba (KGST, Kína) exportálni, hogy azok így egyre inkább lemaradjanak a fegyverkezési versenyben. A COCOM-listát ezért a hidegháborús gazdasági hadviselés egyik formájának is lehet tekinteni.

Az amerikai politikai vezetés stratégiája helyesnek bizonyult: a Szovjetunió ne bírta tartani a lépést az USA-val a fegyverkezési versenyben, Brezsnyev 1982-es halála belső hatalmi kérdéseivel volt elfoglalva, és a hatalomba kerülő igen idős vezetők, *Jurij Andropov* (1982-1984) és *Konsztantyin Csernyenko* (1984-1985) nem voltak képesek hathatós válaszlépésekre.

A harmadik kooperatív konfrontáció és a hidegháború vége (1985-1989/1991)

Az 1980-as évek közepén a Szovjetunió szembe kellett, hogy nézzen a realitásokkal, a válság mind bel-, mind a külpolitikát érintette, átfogó reformokra volt szükség. Moszkva külpolitikai kötelezettségei a harmadik világban és a keleti táboron belül egyre terhesebbé váltak, a Szovjetunió túlterjeszkedett, világpolitikai tervei nem álltak arányban gazdasági teljesítőképességével. **A belső viszonyok stabilizálásnak feltétele csakis a külpolitikai ambíciók és szerepvállalások visszafogása lehetett.** A helyzetet felismerve az 1985-be hatalomba került *Mihail Gorbacsov* felülről indított átfogó reformokba kezdett.

A glasznoszty (nyíltság) a politika, a közélet és a tájékoztatás nyíltságát jelentette, míg a **peresztrojka (átépítés)** a szocializmus megreformálására tett kísérlet volt, amely végül a Szovjetunió széthullását eredményezte. Lényege az állami szervek közvetlen pártirányításának megszüntetése, a párton belüli demokrácia megteremtése, a bürokrácia hatalmának csökkentése, a termelők piaci érdekeltségeinek fokozása, az életszínvonal növelése volt.

Gorbacsov a külpolitikában a békés egymás mellett élés és az elégséges védelem elveit vallotta, mely utóbbi lényegében a fegyverkezési verseny feladását jelentette a Szovjetunió részéről. Az **1985-ben Genfben útjára indított és aztán évenként megtartott amerikai-szovjet csúcstalálkozón** elfogadta Reagan „nullamegoldás”-javaslatát, vagyis leszerelte az összes közepes hatótávolságú rakétáját Európában és az Urálon túl, cserébe az USA is megígérte a Nyugat-Európába telepített Pershing-II-esek leszerelését. Megállapodtak a szovjet csapatok kivonásáról Afganisztánból, ami majd 1989-ben valósul meg.

A külpolitikai engedmények azonban nem segítettek a szocialista tömbön keletkezett válságok megoldásában. **1988/1989 cezúrát jelentett Kelet-, illetve Kelet-Közép-Európa történetében:** előbb Lengyelországban, majd Magyarországon indult meg a rendszerváltáshoz vezető események, 1989 augusztusában a páneurópai piknik Magyarországon, majd novemberben a berlini fal leomlása, végül decemberben a Ceausescu-diktatúra bukása Romániában a szovjet uralom végét jelentette. Gorbacsov történelmi érdemének tekinthető, hogy felhagyott a Brezsnyev-doktrína alkalmazásával, és az **1989. decemberi máltai**

¹⁰ Herber Attila-Martos Ida-Moss László-Tisza László: Történelem 1914-től 1990-ig Reáltanoda Alapítvány 1998. 309-310.o.

Gorbacsov-Bush találkozón előbbi lényegében lemondott a térség országairól. **A világsajtó a máltai találkozót a jaltai világrend, azaz a hidegháború lezárásának titulálta.**

Ellenőrző kérdések:

1. Milyen tanulságokkal szolgált a szuperhatalmak számára a karibi rakétaválság?
2. Mit fogalmazott meg a Brezsnyev-doktrína? Milyen esemény kapcsán fogalmazódott meg?
3. Milyen megfontolások álltak az enyhülés politikája mögött az USA-ban és a Szovjetunióban?
4. Milyen alapelveket fektettek le az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet Záróokmányában?
5. Ismertesse a vietnámi háborút és az USA részvételét!
6. Milyen eseményhez kötődik a kis hidegháború kialakulása?
7. Milyen nyugati válaszreakciókat váltott ki a Szovjetunió afganisztáni beavatkozása?
8. Ismertesse a Reagan-adminisztráció kis hidegháború alatti stratégiáját!
9. Mi volt a COCOM-lista?
10. Melyek voltak a gorbacsovi reformpolitika elemei

*Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával.
Projekt azonosító: EFOP-3.6.2-16-2017-00007*

